

Tocqueville'in Eski Rejim'i ve Kuramsal Bağlam

Mehmet YETİŞ*

Önemli bir tarihsel dönemeç noktasından sonra açılan her yeni dönemde, siyasal sistemin yapısal konumlanışına yönelik geniş kapsamlı araştırma girişimlerinde bulunulması, Fransız entelektüel geleneğinin karakteristik özellikleri arasında sayılabilir. 1851'deki Bonapartist darbe de, tıpkı daha önceki dönüşüm uğraklarında olduğu gibi, Fransa tarihinin farklı bir bakış açısıyla ele alınması için yeni bir olanak yaratmıştır. Aslında, Fransız toplumsal formasyonunun özgül biçimlenme tarzına ilişkin uzun erimli bir çözümleme denemesinin başlangıç çalışması olarak değerlendirilmesi gereken Eski Rejim ve Devrim, Alexis de Tocqueville'in bu tarihsel olanağı nasıl kullandığının somut bir göstergesidir.

Tocqueville, 1789 Fransız Devrimi'ni incelediği opus magnum'unu yazmaya başlarken, kendi entelektüel tarihi düşünüldüğünde, Romalıların Büyüklüğü ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler'in yazarı Montesquieu'nün sağladığı ufuk açıcı yönetsel çerçeveyi elinde bulunduruyordu (Aron, 1968: 239, 262-63). Kendisine çalışması sırasında örnek aldığını varsayabileceğimiz bu büyük düşünürün, kendi dönemine göre parlak bir biçimde uygulamaya çalıştığı çözümleme tasarımı, tarihsel olayların

* Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

salt betimsel aktarımıyla yetinilmesinin analitik değerlendirmeler için anlamlı olmayacağı öncülüne dayanmaktaydı. Eski Rejim ve Devrim, Montesquieu'nün yöntemine uygun olarak, tarihsel çözümleme alanında betimlemeye dayalı olmayan bir araştırma modelinin nasıl oluşturulabileceğini gösteren önemli bir örnektir.

Tocqueville'in Etik-Politik Tercihi

Tocqueville, bu çalışmasında kendisinden önceki yazar ve düşünürlerin sundukları açıklama tarzından uzaklaşarak, tarihsel sürecin mutlaka özgürlük ideasının somutlanması olarak ortaya çıkmayacağı tezini geliştirmiştir. Örneğin, entelektüel kimliğinin oluşumundaki etkisi sıkça vurgulanan François Guizot'nun, tarihsel ilerlemeyi özgürlüğün egemenlik kurması olarak yorumladığı kuramsal modeli, Tocqueville için oldukça tartışmalıydı. Tarihsel gelişim süreci, eski toplumsal-siyasal yapıların çözülüşünü içermekle birlikte, modernleşmeci paradigmanın “paradoksal” olarak karşılayacağı bir biçimde, yeni özgürlüksüzlük ve bağımlılık biçimlerine de yol açmaktaydı. Fransız tarihi, Tocqueville'in kuramsal yöneliminin geneli düşünüldüğünde, özgürlük ve eşitlik ilkeleri arasındaki gerilimli ilişkinin izlediği seyrin kavranması bakımından son derece çarpıcı toplumsal örüntüler içeriyordu.

Bilindiği üzere, Tocqueville, belirli bir toplumsal formasyonun özgül biçimlenişi bağlamında, eşitlik ve özgürlük kategorilerini işlevselleştirerek yeni bir kuramsal model oluşturma çabasını, ilk kez Amerika'da Demokrasi'de sergilemiştir. Amerikan siyasal-toplumsal sistemi üzerine klasik bir yapıt sayılan bu kitap, Amerikan toplumunun liberal doğrultuda biçimlenmesinin nedenlerini araştırmaya yönelikti. Eski Rejim ve Devrim ise, Fransız toplumunun yaşadığı demokratikleşme sürecinin, neden özgürlükçü bir siyasal sistemin gelişmesi için elverişli koşullara olanak tanımadığını çözümlemeyi amaçlamaktadır. Kuramsal modelinde özgürlük ve eşitlik kategorilerine önemli bir yer ayırması, Tocqueville'in nesnel çözümlemeye olduğu kadar normatif değerlendirmelere de açık bir uslamlama yöntemini benimsediğini gösterir. Gerçekten de, Eski Rejim ve Devrim'in önsözü, her ne kadar nesnel gerçekliğin önyargısız bir analizini hedeflemiş olsa da, düşünürün kendi duygu ve düşüncelerini, dolayısıyla “ideolojik” tercihini bütünüyle bir yana koymadığını kanıtlar. Tocqueville, kendi ülkesi hakkında düşünmeye başlayan hiçbir Fransız'ın mutlak bir yansızlık içinde davranamayacağını ileri sürerek, eski rejimi yazarken yeni toplumu da sürekli göz önünde bulundurduğunu açıklamaktadır (1955: xii; 2004: 39). Geçmişin tarihi/hikayesi aslında içinde bulunduğu anın anlatısını yeniden inşa ediyorsa, Tocqueville'in Eski Rejim ve Devrim'deki

normatif kaygısının da, demokratik toplum biçiminin ortaya çıkmasıyla birlikte hâkim eğilim haline dönüşen eşitlik tutkusunun özgürlük ilkesi doğrultusunda yeniden yorumlanmasını sağlamak olduğunu düşünebiliriz.

Tocqueville, eski ve yeni rejimlere ilişkin karşılaştırmasında, normatif ve analitik bağlamların eklemelenmesi sorunuyla yüz yüze gelir. Toplumsal bilimler alanındaki temel yöntemsel tartışma başlıkları arasında yer alan ideoloji-bilim ikiliği, Tocqueville'in tarihyazımıyla ilişkili stratejik seçiminin anlaşılmasında belirleyicidir. Bilimsel çözümlemenin etik-politik bir konumlanma ile nasıl bağdaştırılabileceği sorusu, bu konuda kuramsal bir açıklama çerçevesi geliştir(e)memiş olmakla birlikte, Tocqueville'in tarihyazımı alanındaki yöntemsel tartışmaların farkında olduğunu gösterir. Bilimsel analizin siyasal bakış açısıyla eklemelenmesine dayanan tercihinin yol açacağı sorunları, Eski Rejim ve Devrim'in yazılışıyla ilgili olarak arkadaşı Louis de Kergolay'e yazdığı bir mektupta, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde kabul eder. Tocqueville, burada kendisini en çok uğraştıran kuramsal sorunların başında, tarihsel nesnellik ile tarih felsefesi arasındaki bağlantının nasıl kurulacağı konusunun geldiğini özellikle belirtir (bkz. Hadari, 1989: 137).

Tocqueville'in etik-politik amacına ilişkin bir değerlendirme yapıldığında, eski rejimin karmaşık toplumsal ve siyasal örüntüsünün içsel bağıntılarını açığa çıkarma kaygısının belirleyici olduğuna işaret edilmelidir. Yapıtın – deyim yerindeyse – satır aralarının yeniden okunması, Fransız kamusal ethos'unun eleştirisine dayalı siyasal söylemin bu kaygıya eşlik eden ikinci bir anlatıya yol açtığını gösterecektir. Toplumsal yapının incelenmesinden, Fransa'daki devrim geleneğinin parametrelerini saptamaya yönelik kuramsal bir açıklama modeli geliştirilmeye çalışılmıştır. Devrim hareketlerinin nedensellik ilişkilerini “yükselen beklentiler” tezi etrafında çözümlemeye girişen kuramsal denemelerin tarihsel kökenleri araştırıldığında, Eski Rejim ve Devrim'de geliştirilen bu ikinci anlatının izlerine rastlanması şaşırtıcı olmayacaktır. Tocqueville'e göre, sivil hak ve özgürlükler konusunda “kölece” bir tavrın egemen olmasıyla biçimlenen kültürel iklim, toplumsal-siyasal tutunum olanaklarının ortadan kalkmasına yol açmasının yanı sıra öfkeli bir ulusun son çaresi olarak başvuracağı devrim seçeneğini de güçlendirmekteydi (1955: 137, 101; 2004: 216, 173).¹

Tocqueville'in koşut anlatısındaki siyasal program önerisi, somut çözümlemeye ol-

¹ Tocqueville, devrim için “halkların o en son korunağı” ifadesini kullanır (2004: 173).

duğu kadar geniş kapsamlı soyutlama ve kuramsal genellemelere de başvurulmasını gerektirmiştir. Düşünürün yabancı olmadığı karşılaştırmalı yöntem, olgusal serimleme ile kuramsal çözümleme arasındaki bağlantının kurulmasında işlevsel olmuştur. Daha Amerika'da Demokrasi'nin yazımı sırasında başvuru olan bu yöntemin bir görünümü, Tocqueville'in kendi anlatısını geliştirirken Fransız toplumsal yapılanmasını bir referans çerçevesi olarak kullanmasında ortaya çıkmıştı. Tocqueville, Eski Rejim ve Devrim'in bütününe yayılan örnek olay çözümlemesinin, biçimsel anlatıma zenginlik kazandırmak amacıyla işlevselleştirilen anekdotlarla açıklama tarzıyla birlikte kullanıldığında, kuramsal soyutlamaların somut nesnellik düzleminde tartışılıp sınanması bakımından uygun bir yöntem sağladığını düşünmüş olmalıdır. Kitabın hemen her bölümünde okurun dikkatli gözlemini zorunlu kılan ayrıntılı olgusal zenginlik, çözümleme nesnesinin içerdiği tarihsel ve siyasal özgüllükleri göstermeye yönelikti. Tocqueville'in bu çalışması, gerek yol gösterici kuramsal modelin gerek olgusal nesnellğin koşt biçimde değerlendirilmesini sağlayacak bir okuma girişimini hak etmektedir.

Eski Rejim ve Devrim, kuramsal bakımdan da önemini korumuş olan temel bir sorunun araştırılmasına yönelik entelektüel-siyasal kaygıları yansıtır: Bütün Avrupa toplumsal formasyonlarında eski rejim biçimlerinin tarihsel bir krizle boğuşmakta olduğu ve yeni kuramsal düzenlemelerle ilgili denemelerin yapıldığı bir zaman diliminde, Fransa'da devrimle sonuçlanacak gelişmelerin ardında yatan nedensellik ilişkileri nerede aranmalıdır? Tocqueville'in bu soruya verdiği yanıtlar, yukarıda da vurgulandığı gibi, geniş kapsamlı kuramsal soyutlamalara başvurulmasını gerektirecek türden sosyo-politik çözümlemelerin desteğine muhtaçtı. Fransız Devrimi'nin tarihsel özgüllüğünü açıklamaya yardımcı olmak üzere, hipotetik çözümleme çerçevesinin sınırlarını belirleyecek olan soru, devrimin niye başka bir Avrupa ülkesinde değil de Fransa'da gerçekleştiğiydi.

Tocqueville, bu soruyu temel sorunsalı içerisinde önemli bir konuma yerleştirirken, çalışmasını kaleme almaya başladığı tarihsel anın, devrimi gerçekten anlamak için en uygun koşulları artık sağladığını düşünüyordu. Ona göre, devrime ilişkin soruların entelektüel gündeme alınması ve tarihsel sürecin gerçekçi bir bakış açısıyla yorumlanması için, olayların sıcaklığından kurtulamamış olmanın yol açabileceği yanlış yaklaşımlardan epey uzakta bulunmak gerekiyordu. Kendi başına henüz yeterli olmayan bu önkoşulun yanı sıra, ayrıca, devrimi gerçekleştirenlerin duygularını ve düşünce tarzlarını anlamayı kolaylaştırabilecek yakınlığı da sağlamak zorunluydu. Tocqueville,

devrim günlerinde yayınlanan siyasal broşürlerin söyleminde açıkça görüldüğü gibi, baştan sona âdeta “dinsel” bir görünüm sergileyen siyasal devrimin doğru anlaşılması için elverişli koşulların giderek ortadan kalkacağı kanısındaydı. Başarıya ulaşmış bütün büyük devrimler, harekete geçirici nedensellik ilişkilerinin sona ermesine bağlı olarak, bir süre sonra artık kavranılamaz duruma gelmekteydi. Devrimi hazırlayan koşullar, dönüşüm sürecinin başarıyla tamamlanması sonucunda ortadan kalktığına, siyasal analizin inceleme nesnelere de artık kolaylıkla ulaşamayacaktı (2004: 51-52). Tarihyazımı yöntembilimi bakımından oldukça tartışmalı olan bu görüş, Tocqueville’in kendi anlatısını gerek önceki gerek sonraki yazarların yorumlama girişimleri karşısında ayrıcalıklandırmaya çalışmasının bir görünümü olarak değerlendirilebilir. Bu görüşe göre, insanlık, tarihsel bakımdan en uygun anı yakalayamadığında, kendi nedenlerini ortadan kaldıran başarılı devrimleri gerçekten doğru bir biçimde yorumlama ve çözümleme olanağını (ya da, fırsatını) sonsuza değin kaçırmış oluyordu.

Devrimin Nedenselliği, Sınıfsal Bölünme ve Merkeziyetçilik

Tocqueville, yorumlamak için en uygun anını yakaladığını düşündüğü devrimin nedensellik çerçevesini kuramsallaştırırken, Fransız toplumsal-siyasal formasyonunun karakteristik bir özelliği olarak merkezileşme eğilimini, çözümlemesinin odağına yerleştirir. Devrimin neden Fransa’da meydana geldiğini araştırmak için, ancien régime’in toplumsal-siyasal ilişkiler örüntüsünü çözülme sürecine sokan yapısal belirlemelerin saptanması gerekmektedir. Tocqueville’in açıklama modelindeki en önemli yapıtaşlarından birini, belirleyici çekirdeğinde “yönetmelik tekbiçimlilik” (l’uniformité administrative) kavramının bulunduğu merkezileşme çözümlemesi oluşturur. Yönetmelik süreçlerdeki merkezileşme eğiliminin siyasal ve toplumsal sonuçlarına ilişkin kuramsal sorunların, daha François Guizot’nun uygarlığın Fransa’daki tarihsel gelişimi konusundaki derslerine devam ettiği gençlik döneminden itibaren Tocqueville’in ilgisini çektiğini biliyoruz.

Eski Rejim ve Devrim’de geliştirilen kuramsal model, yalnızca kronolojik değil ideolojik bakımdan da izleyicisi olan daha sonraki çözümleme geleneklerini, yönetmelik merkezileşme ve tekbiçimliliğin eleştirisi konusunda derinden etkilemiştir. Fransız Devrimi’nin somut analizi söz konusu olduğunda, merkezileşmeye ilişkin kuramsal modelin, yeni bir bakış açısı oluşturmak üzere, aynı ölçüde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Tocqueville, Devrim konusundaki geleneksel söylemin kurucu öğelerinden birini

sorgulayarak, iktidarın merkezileşme eğiliminin hiç de aristokratik toplumların temel özelliği olmadığını ileri sürer. Bu çarpıcı kuramsal öncülün asıl işaret ettiği hipotetik önerme, merkezileşmenin asıl olarak “demokratik” toplum aşamasının karakteristik bir niteliği olduğudur. Devrim sonrasında aristokratik yönetim biçimini temel görünümüleriyle birlikte ortadan kaldıran demokratik toplumlar, önceki tarihsel formasyonlarda görülen merkezileşme eğilimini mantıksal sonuçlarına ulaştırıyordu.

Tocqueville’e göre, devrim sürecinde geleneksel otorite ve iktidar biçimlerinin lağvedilmesi, hiçbir biçimde ademi merkeziyetçi yapıların kurulmasıyla sonuçlanmamaktaydı. Demokratik devrim, merkezi iktidarı ve devlet yapılanmasını ortadan kaldırırken, aynı zamanda eski toplumun aristokraziyle ilişkili geleneksel denetim mekanizmalarına da son veriyordu. Ancien régime’in egemenlik yapıları içerisinde, kralın karşısındaki temel toplumsal güç olarak, aristokrasinin sağladığı koruma olanaklarının yokluğunda, açığa çıkan boşluğu yeterince sınırlandırılmamış “demokratik” iktidar formları doldurmaktaydı.

Tocqueville, demokratik devrimin sonuçları konusunda yeni bir anlayışın geliştirilmesi amacıyla sunduğu bu “paradoksal” çözümleme bağlamında, Fransa’daki tarihsel dönüşümün özgüllüklerini anlamının yolunun, devrimden önceki hazırlık süreçlerinin araştırılmasından ve iki ayrı dönemin içerdiği ortak özelliklerin belirlenmesinden geçtiğini ileri sürer. Yöntemsel bakımdan oldukça önemli bir anlayış farklılığına katkıda bulunan bu öneri, Fransız toplumuna egemen olan merkeziyetçi politikaların, tekbiçimci bir siyaset modeline daha devrim öncesinde yol açtığı düşüncesine dayanıyordu. Tocqueville’in Eski Rejim’de ulaşmaya çalıştığı başlıca hedef, yönetsel merkeziyetçi devlet anlayışının gelişim dinamiklerinin ayrıntılı bir serimlemesiydi. Bu noktada, modern demokratik toplum biçiminin hâkimiyet kurmasına eşlik eden bir başka koşut eğilim olarak “eşitlikçiliğin” yaygınlık kazanmasını öne çıkarması dikkat çekicidir. Tocqueville, Fransız entelektüel ve kültürel ortamının da, devlet aygıtının aşırı merkezileşmesine yardımcı olduğu kanısındaydı. Modern ulus-devletin ayırt edici özellikleri arasında olduğunu düşündüğü merkeziyetçilik, yalnızca tarihsel pratikler bakımından değil, aynı zamanda uygulamayı yönlendiren kuramsal birikim bakımından da demokratik eşitlik ilkesine bağlanabilirdi. Buna göre, Fransız Devrimi, geleneksel iktidarın sınırlandırılmasında son derece işlevsel olan toplumsal pratik ve anlayışları eşitlik ilkesi lehine engellemeye başladığında, iktidarın merkezileşmesinin önündeki engelleri de silip süpürmüştü.

Tocqueville'in merkezileşme eğilimi konusundaki eleştirel tutumu, özellikle ekonomistlere ya da fizyokratlara yönelik kuşkularını açıklamayı kolaylaştırır. Bu düşünürler topluluğu, Tocqueville'e göre, devlet iktidarının sınırlandırılmasına karşıt yaklaşımları nedeniyle, aslında sosyalist akımın kaynakları arasında yer almaktaydı. Devletin güçlenmesine zemin hazırladığı için sosyalizm ile merkezîyetçiliğin köklerinin "aynı toprakta" bulunduğu görülmeliydi. Tocqueville'in merkezîyetçiliğe karşı yönelttiği sert ideolojik eleştiri, daha sonra, modern devletin bürokratikleşme eğiliminin "tehlikeleri" konusundaki liberal duyarlılıkları güçlendirici bir etki yaratmıştır (Marini, 1991: 258-59). Modern ulus-devletin bürokratik bir karakter kazanmasına ilişkin bu ideolojik-politik yaklaşım tarzı, demokratik devrim sonrası toplumsal formasyonlarda gelişebileceği düşünülen yeni despotik yönetim biçimlerine yönelik vurgulamaların entelektüel kökenleri arasında sayılmalıdır.

1789 Devrimi gibi büyük bir dönüşüm tasarımının neden başka bir ülkede değil de Fransa'da gündeme geldiği sorusuna Tocqueville'in verdiği diğer bir yanıt, yönetici sınıf fraksiyonlarının genel siyaset kapasiteleriyle yakından ilişkilidir. Tocqueville'e göre, Fransız toplumuna önderlik eden yönetici sınıflar, kendi aralarında bile uzlaşma yeteneği sergileyemedikleri için, devrim sürecinin derinleşmesini engelleyememişlerdi. Yönetici sınıf düzeyinde oydaşmanın ortadan kalktığı koşullarda, toplumun bütününe yönelik geleneksel hegemonik politikaların yeniden üretilmesinin olanaksızlaşması önemli bir organik kriz göstergesidir. Daha sonraki bütün devrim deneyimlerinde net bir biçimde kendini gösterecek olan bu faktör, devrimci dönüşümün nedenselliğini araştıran kuramsal çözümlenelerde belirleyici olmuştur. Tocqueville'in Eski Rejim ve Devrim'i, siyasal egemenlik ilişkilerinin nasıl korunup güçlendirildiği ya da çözümlüğe uğradığı sorusunu yanıtlamayı hedefleyen analizler için karşılaştırmalı bir referans çerçevesi sağlayacaktır.

Devrim öncesindeki egemen sınıflar koalisyonunun içsel tutunumunu sekteye uğratan nedensellik ilişkileri, Tocqueville'e göre, monarşinin izlediği yanlış "eşitlik" politikalarında aranmalıydı. Monarşi kendi egemenliğini korumak kaygısıyla bir yandan siyasal kertede, uyruklarıyla kurduğu ilişkilerin bir gereği olarak "eşitlikçi" bir politika izlerken; öbür yandan, hukuksal ayrıcalıkların sürdürülmesinde açığa çıktığı üzere, paradoksal bir biçimde, toplumsal kesimler karşısında "eşitsizlikçi" görünmekten kaçın(a)mıyordu (Vincent, 2000: 114). Yurttaşlık düzleminde eşitlikçi yaklaşımların egemenlik kazanmasını sağlayan, buna karşılık henüz siyasal eşitlik ilkesini aynı ölçüde

desteklemeyen tarihsel koşullar altında monarşinin benimsediği politikanın sonuç alıcı olması düşünülemezdi.

Demokratik Dönemde Eşitlik, Özgürlük ve Merkezileşme

Tocqueville'in bu uslamasına yakından bakıldığında, üç temel kategori arasında belirleyicilik ilişkisi kurulduğu görülebilir: eşitlik, demokrasi ve merkezileşme. Bu kategorilerin işlevselleştirildiği açıklama modeline göre, modern dönemin temel görünümü eşitlik ilkesinin “geriletilemez” bir tarihsel ilerleme ögesi olarak ortaya çıkmasıydı. Aristokratik toplum biçiminin yıkılışını izleyen yeni aşamada, demokratik rejimlerin belirleyici niteliği eşitlik ilkesi konusundaki ideolojik-politik ısrarda aranmalıydı. Tocqueville, aristokratik toplumdaki demokratik topluma geçiş sürecini tarihsel gelişimin zorunlu yönü; merkezileşmeyi de demokratik toplumun ayrılmaz bir eğilimi olarak görüyordu.

Toplumsal yapıların köktenci dönüşümünü gerekli kılan demokratik devrim, âdeta “tanrısal” nitelikli bir belirlenim taşıdığı için, koşullarda eşitlik ilkesi de neredeyse “karşı çıkılmaz” bir görünüme bürünmekteydi. Tocqueville'in yaklaşımı, bütün karşıt eğilimlerin varlığına rağmen, eşitlik ilkesinin koşullandırdığı demokratik devrimin ilerleyişini ilahi iradenin dışavurumu olarak değerlendirirken, teleolojik ve teolojik bir sorunsal içerisinde konumlanıyordu. Bu sorunsalın siyasal mücadele söylemine aktardığı normatif değer, eşitlikçi demokrasinin gelişmesini engellemeye yönelik çabaların, sonuçta, “ilahi bir hükmün kutsallığı”nı ortadan kaldırmakla aynı anlama geleceğini vaz'ediyordu. Demokratik gelişimi engellemeye, sınırlamaya ya da büsbütün ortadan kaldırmaya çalışmak, “Tanrı'nın iradesine karşı gelmek”ten başka birşey değildi (Tocqueville, 1948: 7). Merkezileşme, diğer iki tarihsel kategoriyle birlikte kendi doğal gelişimini sürdürürken, demokratik toplumlar için son derece hayati bir başka tartışma başlığı olan özgürlük sorununu da gündeme getiriyordu. Özgürlük ilkesinin eşitlik kategorisiyle nasıl eklemleneceği ya da uzlaştırılabileceği sorusu, Tocqueville'in işaret ettiği kritik bir konuydu.

Eski Rejim ve Devrim'in kuramsal bağlamı göz önüne alındığında, özgürlüğün eşitlikçi toplumda nasıl korunacağı sorusuna başka bir araştırma sorusunun eşlik ettiği de görülebilir: “İlahi” nitelikli eşitlik eğilimi, bütün toplumsal formasyonlarda aynı biçime bürünmek zorunda mıdır ya da –aynı anlama gelmek üzere—demokratik dönüşüm süreci, Fransa'da olduğu gibi, siyasal devrimi gerektirir mi? Tocqueville'in araştırdığı

sorunun bir başka görünümünü, 18. yüzyıl sonlarına doğru giderek etkisini göstermeye başlayan eşitlikçi süreçlerin; özgürlük ilkesine yönelik kaygıların derinleşmesine yol açacak ölçüde, yönetim tarzındaki aşırı merkezîyetçi politikalara nasıl eklenildiği sorusu oluşturuyordu (Vincent, 2000: 113).

Bu sorulara ilişkin çözümlemesinde, Tocqueville'in özellikle üzerinde durduğu başlıklardan biri, eski rejimin kendini yeniden üretemeyince neden organik bir krizle² karşılaşmak zorunda kaldığını açıklayacak olan sınıfsal ayrışma dinamikleriydi. Tocqueville'e göre, devrim öncesindeki siyasal istikrarsızlık, ayrıcalıklı sınıflarla ayrıcalıklardan dışlanan kesimler arasındaki toplumsal çekişmeler yüzünden derinleşmişti. Toplumsal düzeyde tutunumu destekleyici politikalara en fazla gereksinme duyulduğu bir dönemde, toplumsal sınıf ve kesimlerin ayrışmasını engellemek için hiçbir anlamlı çaba gösterilmemişti. Aristokratik soylular kesimi, her ne kadar ekonomik üstünlüklerini giderek yitirmekte olsalar da, salt hukuksal ayrıcalıklarını korumak amacıyla içe kapanmacı bir tutum benimsemişti. Bu durum sonucunda, soyluların siyasal gücünün giderek önemsizleşmesi, buna karşılık ayrıcalıksız kesimlerdeki huzursuzlukların artması kaçınılmazdı.

Öte yandan, feodal ilişkilerin çözülmesine bağlı olarak, köylülük içindeki önemli bir kesimin toprak sahibi olmaya başlaması ve, böylelikle de, toprak aristokrasisinin denetiminden çıkmaya yönelmesi bir başka ayrışma sürecine işaret ediyordu. Tocqueville'e göre, aristokrasinin nesnel ilişkilerde uğradığı güç yitimi bütün toplumsal kategorilerce kavranabilir hale geldiğinde, ayrıcalıklara dayalı bir toplumsal ethos'un yeniden üretilme olanakları da ortadan kalkmaktaydı: Ast sınıf ve fraksiyonların sergilediği sosyo-politik rahatsızlık, aristokratik ayrıcalıkların anlamlandırılmasına yönelik ideolojik atmosferi dönüşüme zorluyordu. Tocqueville'in bu uslamlamadan çıkardığı sonucu formüle etmek gerekirse, devrimin nedensellik örüntüsünü aristokrasinin aşırı güçlü ve baskıcı olması değil, tam tersine bu sınıfın gerek siyasal merkez (kral) gerek ast sınıflar karşısında kendi meşruluk zeminini yeniden üretemeyecek denli güçsüz olması belirlemiştir, denilebilir. Eski Rejim ve Devrim'in tarihsel çözümleme yöntemi, toplumsal ve siyasal dayanakları sürekli olarak kralın zayıflatıcı müdahalelerine maruz kalan eski egemen sınıfın daha devrim öncesinde güçten düştüğü varsayımını desteklemeyi hedeflemekteydi.

Tocqueville, aristokratik nitelikli yerel özgürlüklerin 1789 öncesinde zayıflamaya

² "Organiz kriz" kavramı için bkz. Gramsci (1971: 210-18).

başlamasını, Fransız toplumsal formasyonunun önemli bir niteliği olarak görmüştür. Buna göre, aristokrasinin sahip olduğu gücün tedrici olarak krala aktarılması sonucunda yerel özerklik biçimlerinin arkaplana atılması özgürlük sorunsalı bakımından dikkate alınması gereken bir olguydu. Fransa, daha burjuva devrimi aşamasına gelmeden, aynı hukuksal düzenlemelerin bütün ülke geneline yaygınlaştırılmasında görüldüğü üzere, yönetsel açıdan merkeziyetçi bir devlet anlayışıyla yönetilmekteydi (Aron, 1968: 267). Tocqueville'in devrim öncesindeki merkeziyetçiliğe yaptığı göndermeler, toplumsal bütünleşme projelerinin başarıya ulaşamamasındaki temel etkenlerden biri olarak özgürlük eksikliğini vurgulamaya yönelikti. Merkeziyetçi yönetim biçimi, siyasal alana ilişkin sorunların açıkça tartışılıp çözüm önerilerinin geliştirilmesi için gerekli olan özgürlük koşulları sağlanamadığında, bütün bir toplumsal yapının çözümlüğe uğramasını engelleyemiyordu.

Tocqueville'in bu bakış açısı düşünsel düzlemdeki özgürlük-eşitlik ikiliğini, toplumsal düzlemdeki aristokrasi-avam karşıtlığı üzerinden oluşturmaktaydı. Bu nedenle, avam'ın kendini güçlendirmesiyle birlikte somutluk kazanmaya başlayan eşitlik ilkesinin yol açabileceği aşırılıklar karşısında, aristokratik kökenli olduğu varsayılan özgürlük ilkesine göndermede bulunulması kaçınılmazdı. Dolayısıyla, Tocqueville'in özgürlük ilkesini kuramsallaştırırken devrim öncesi yerel özerklik biçimlerine başvurması, yalnızca merkeziyetçi yönetimin eleştirisi bağlamında yorumlanmamalıdır. Kanımca, kuramsal bakımdan burada ortaya çıkan başlıca sorun, Tocqueville'in, özgürlük ilkesinin aynı zamanda burjuva içerikli bir kategori olarak yeniden inşa edilmesini sağlayabilecek olanakları, bütün görünüşleriyle birlikte, değerlendirememiş olmasıydı. Özgürlük aristokrasinin sahip olduğu yerel özerkliğin bir türevi olarak anlamlandırıldığında, eşitlikçi yönetsel merkeziyetçilik politikasının olası zararlarını engellemek için, ademi merkeziyetçilikten başka bir çözüm yolu kalmıyordu. Ancien régime'deki özgürlüğün, bütün bireyleri ya da ast sınıfları içerecek ölçüde evrensel bir kategori olmadığını; dolayısıyla, aristokratik özgürlük anlayışının özünü, dışlayıcı bir tikelciliğin (particularism) oluşturduğunu görememesi (ya da, gizlemesi?) Tocqueville'in çözümlemesinin "ideolojik" görünümüdür.

Eski toplumdaki iktidar ilişkilerinin özel bir tarzda yorumlanmasıyla doğrudan bağlantılı olan bu ideolojik konumlanma, feodal egemenlik ve özgürlük pratiğine ilişkin bir başka saptamaya dayanıyordu. Buna göre, devrim öncesi dönemde kişilerin merkezi iktidarla ilişkileri, ancak geniş kapsamlı bir aracılık örüntüsünün dolayımıyla ku-

rulmaktaydı. Tocqueville, bu nedenle, eski rejimin iktidar yapılanmasını çözümlerken, mutlak egemenlik iddiasındaki hiçbir egemenin kendi gücünü doğrudan ast sınıflara aktarma yeteneğini geliştiremediğine işaret eder. Gerek siyasal gerek toplumsal düzlemlerde yöneticiye bağlılık ilkesi, soyut bir egemenin imgesel kişiliğine değil, hangi hiyerarşik basamakta olduğundan bağımsız olarak, doğrudan lord'un somut varlığına biat etmeyi gerektiriyordu. Vasal-lord ilişkisinin bu tarzda yapılanması, bir yandan iktidarın toplumsal yapının bütününe yayılmasını sağlarken, öbür yandan merkezin doğrudan denetiminden uzakta kalan yönetim birimlerinin özerkliğini kolaylaştırmaktaydı.

Tocqueville'e göre, devrim öncesi toplumda aristokrasi, kendi yerel gücünü koruyabildiği için monarkın iktidarını sınırlandırarak bireyi devlet karşısında korumaya yönelik aracılık işlevini yerine getirmekteydi. Monarşi, yönetimi altındaki bireylere karşı despotik ve baskıcı uygulamalara başvurmak istediğinde, kendi uyrukları arasında yer alan güçlü aristokratların ve geleneksel aracı kurumların direnişiyle karşı karşıya kalabiliyordu (Tocqueville, 1948: 8). Devrimle birlikte kurulan yeni demokratik toplum, zaten aşınmaya başlamış olan geleneksel aracı kurumların varlığına son verilmesinden sonra, eski toplumsal iktidar biçimlerinin merkezi iktidara aktarılmasına tanıklık etmişti. Aristokratik ayrıcalıkları meşrulaştırmaya yönelik değerler sisteminin yerine eşitlikçi bir ideolojinin ge(tiri)lmesi sonucunda, dönüşüm sürecinden zararlı çıkan değer, özgürlük ilkesi olmuştu. Tocqueville, insanların özgürlük karşısında eşitliği neden tercih ettiklerini açıklamaya çalışırken, çok zor elde edilip çok kolay yitirilebilen ve kavranması oldukça zor olan özgürlükten farklı olarak; eşitliğin, özellikle demokratik aşamada sağladığı kamusal yararlar dolayısıyla daha kolay algılanabilir olmasına işaret ediyordu (1953: 95).

Tocqueville, Fransız devriminin yönetici öznelerinin; siyasal açıdan mutlakiyetçi, toplumsal açıdan ise eşitsizlikçi bir ülkeyi yeniden yapılandırmaya çalışarak, tarihsel süreklilik içinde köktenci bir kopuşu hedeflediklerini düşünüyordu. Devrim sürecine yol gösteren Aydınlanma geleneğinin genel düşünsel etkisi altında, eski rejim'in bütün görünümüleriyle birlikte aşılma istenmesi bu kopuş hedefinin yansımasıydı. Amerikan devrimcilerinin tersine tarihsel süreklilik kavramını önemsizleştiren 1789 devrimcileri, Tocqueville'e göre, yeni toplumun ussal bir tasarıma uygun olarak biçimlendirilebileceğini varsaymışlardı. Ne var ki, böyle bir tasarımın öngördüğü köktenci kopuş anlayışı, dönüşümün kökenlerinin daha eski toplum yapısında güçlenmeye başladığını gizlemekteydi. Dolayısıyla, genellikle ileri sürülen açıklama biçimlerinin aksine, Fran-

sız Devrimi dayandığı dinamikler bakımından bir kopuş sayılamazdı, zira devrim daha eski rejim döneminde başlamış, aristokratik toplum zaten dayanaksız kalmıştı.

Aslında, Tocqueville'in kopuş tezine karşı geliştirdiği bu argümanın tarihsel kökenleri, 1820'li yıllarda ortaya çıkan Restorasyon Liberalizmi'ne uzanmaktadır. 1820'de aşırı kralcıların elde ettikleri siyasal güç, aristokratik toplumun yeniden kurulmasını öngören iddialı projeler için elverişli koşullar yaratmıştı. Restorasyon dönemi liberalizminin kurucularını oluşturan Doktrinerler topluluğu³, aşırı kralcı siyasal programın geçersizliğini kanıtlamak amacıyla, tarihsel sürecin geri çevrilemez olduğu tezine dayalı bir açıklama modeli geliştirdiler. Buna göre, aşırı kralcıların eski topluma dönülmesini hedefleyen programları, yalnızca siyasal bakımdan geçersiz değildi; tarihsel ilerlemenin doğası da, böyle bir programın kesinlikle uygulanamaz olduğunu kanıtlamaktaydı. Her ne kadar aşırı kralcılar siyasal iktidar üzerinde bir süre etkili olabilseler de, tarihsel akışı durduramayacakları için, sonuçta başarısızlığa uğramaktan kaçınamayacaklardı. Zira, ekonomi alanında piyasa ilişkilerinin yaygınlık kazanması ve toprak mülkiyetinde önemli dönüşümlerin gerçekleşmesi sonrasında, Fransız toplumsal formasyonu feodal niteliğini çoktan yitirmişti. Bu bakımdan, kırsal bölgelerdeki etkinliğini kısmen sürdüren soyluların yönetimindeki aşırı kralcı kesimler, tarihin derinliklerinde kalmış eski toplumu umutsuzca geri çağırmaktan başka birşey yapamazlardı (bkz. Siedentop, 1994: 22).

Restorasyon Liberalizmi, aristokratik toplumun bütünüyle sahneden çekildiği tezini, eski toplumun çözülüşünün aslında uzun yüzyıllara yayılan tarihsel bir süreç olduğu biçimindeki bir ikinci tezle de desteklemeye çalışmaktaydı. Bu tez, 1789 Devrimi konusundaki yerleşik yorumların yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Tocqueville'in çözümlemesi üzerinde büyük etkisi olduğunu varsayabileceğimiz bu yaklaşıma göre, devrim eski toplumu ortadan kaldırarak yeni toplumun kurulması sürecini başlatan tarihsel uğrak olmaktan ziyade, çoktan başlamış ve önemli aşamalara zaten ulaşmış olan dönüşüm sürecini yeni aşamaya aktaran bir dönüm noktasıydı (Siedentop, 1994: 22-23). Dolayısıyla, devrimin kendisini yeni toplumun hazırlayıcısı ya da kurucusu olarak kurgulamak yerine, tarihsel nedensellik ilişkilerinin bir sonucu olarak görmek gerekiyordu. Hukuksal ve siyasal düzenlemelerle ancien régime'in iktidar yapılanması belki kısa bir süre için yeniden gündeme getirilebilirdi, ama geniş çaplı sosyo-ekonomik değişim sürecinin parametrelerinde geri dönüşü sağlamamak olanaksızdı.

³ Bu topluluğun önemli üyeleri arasında François Guizot (1787-1874), Pierre Royer-Collard (1763-1845) ve Charles de Rémusat (1797-1875) gibi şahsiyetler bulunmaktaydı.

Bu yaklaşımın kararlı savunucuları arasında yer alan François Guizot, Avrupa uygarlık tarihinin ayırt edici yönlerini incelerken, toplumsal ilişkiler alanındaki karmaşık dönüşümlerin birçok ülkede benzer özellikler taşıdığını ileri sürüyordu. Fransız tarihinin özgül bir yorumuna dayanan bu çözümlemede öne çıkan temel tez, 1789 Devrimi'nin ancak tarihsel süreklilik kavramı çerçevesinde kavranabileceği yolundaydı. Devrim geçmiş birikimin bütünüyle yadsınması anlamına gelmediği için, önceki sosyo-ekonomik süreçlerin çözümlenmesi yerine doğrudan devrimin kendisine odaklanan yaklaşımlar, araştırmayı doğru sonuçlara ulaştıramayacaktı. Guizot, devrim öncesi toplumun nitelikleri arasında merkezîyetçilik eğilimini gösterirken, aynı zamanda yerel iktidarın aşınmasına ve eşitlik ilkesinin egemenlik kurmaya başlamasına da göndermede bulunuyordu (bkz. Craiutu, 1999: 472-73). Eski toplumun belirleyici özelliği böyle saptandığında, aynı nitelikleri sergilediği kabul edilen devrimin tarihsel süreklilikte bir kırılma ya da kopuşu simgelediğini düşünmek için hiçbir geçerli neden kalmıyordu.

Restorasyon Liberalizmi'nin âdeta tarihsel yasalılıklara ilişkin maddeci çözümlemeye yakın duruyor gibi görünen bu yaklaşımı, kolayca fark edilebileceği gibi, belirli ölçüde determinizm içermekteydi. Tocqueville'in çözümlemesinde dinsel terimlerle ifade edildiğini gördüğümüz determinizm, tarihsel kaçınılmazlık düşüncesini esinlendirdiği ölçüde, liberal politikacı ve düşünürler için, aşırı kralcı siyasal program karşısında bir etik-politik hegemonya olanağı sağlıyordu.⁴ Tarihin pozitivist yorumuna zemin hazırlayan bu yaklaşım aristokrasinin sonunu kaderci bir zorunluluk durumu olarak formüle ettiğinde, eski rejim savunucularının önerdikleri rejim modeli de arkaik bir biçime indirgenerek önemsizleştirilmekteydi. Antonio Gramsci'nin parlak bir biçimde işaret ettiği gibi, mekanik determinizm, kendi içinde tarihsel mistisizme yönelik yorumlara güç kazandırırken, her türlü olası siyasal yenilgi karşısında olağanüstü bir moral direniş yeteneği sağlar. Verili uğraktaki yenilgi ne kadar büyük olursa olsun; mekanik determinist, teleolojik bir perspektifle baktığı uzak gelecekte kendi muazzam zaferini görür. Bütün öznel iradelerin etkisi dışında kendi engellenemez gelişimini sürdürmekte olan tarih, nesnel ussallığı içerisinde, "tutkulu bir finalizmin ilkel ve ampirik biçimi" (Gramsci, 1971: 336) olarak somutlanacak konumlanmaları (yani, gerçek iradeyi) nasılsa haklı çıkaracaktır çünkü. Bu tarih anlayışının, Tocqueville'in demokratik toplumun kaçınılmazlığına ilişkin yorumlarında görüldüğü üzere, kimi zaman teolojik söylemden destek araması da bu nedenle şaşırtıcı değildir.

⁴ Tarihsel ilerlemede insani öznenin rolünü bütünüyle yadsımaması nedeniyle, kanımca, Tocqueville'in mutlak determinizm yanlısı olduğu ileri sürülemez. Ancak, kuramsal söylemindeki teolojik ve teleolojik öğeler, yukarıda da vurgulandığı üzere, belirgindir. Tocqueville'in tarih anlayışının determinist olup olmadığı konusundaki karşıt argümanlar için bkz. Lively (1965: 32-42).

“Yükselen Beklentiler” Tezi

Öte yandan, Tocqueville, popüler imgelemde geniş yankı bulan “klasik” görüşün aksine, Fransız Devrimi gerçekleştiği sırada kitlelerin yoksulluğunun en üst düzeyde olmadığını kanıtlamaya çalışır. Tocqueville’e göre, devrimi önceleyen yirmi yıl boyunca Fransız ekonomisinde önemli gelişmeler olmuş, artan nüfusa koşut olarak “bireylerin refahında çarpıcı ilerlemeler” sağlanmış, aynı süreç kırsal bölgelere de yayılarak ülkenin tamamında “yaşam koşulları” görülmedik ölçüde iyileşmişti (1955: 173, 174; 2004: 266, 267). Öte yandan, ekonomi alanındaki dönüşüme, yönetici sınıfların algılama ve yorumlama tarzlarındaki olağanüstü değişiklik eşlik etmişti. Yönetimin söyleminde, yurttaş hak ve özgürlüklerine olduğu kadar “yoksulların çektikleri zorluklar”a ilişkin değerlendirmelere daha fazla yer veriliyor olması, bu durumun açıklayıcı bir göstergesiydi (1955: 172; 2004: 265).

Buna karşılık, devrim öncesi siyasal huzurluğun en fazla hissedildiği ve köktenci değişiklik istemlerinin daha sert bir biçimde dile getirildiği yerler, ekonomik gelişmenin en üst düzeyde gerçekleştiği bölgelerdi (Tocqueville, 1955: 175; 2004: 268). Bu tarihsel paradoks, siyasal çözümleme bağlamında yanıtlanması gereken bir dizi soruya yol açmaktaydı: Toplumsal refah ölçütlerinde önemli ilerlemelerin sağlandığı bir aşamada, nüfusun geniş kesimleri neden devrim yanlısı bir tutum değişikliğine gider? Aynı kesimlerin, ekonomik zorlukların son derece ağır olduğu dönemlerde, herhangi bir başkaldırıya yönelmeyip siyasal istikrarsızlıktan uzak durmasını nasıl açıklamalı? Ekonomik gelişme ile devrimci istemler arasındaki ilişki ters orantılı mıydı, yoksa asıl nedensellik ilişkisi siyasal (ekonomik değil) etkenlerle kitlelerin psikolojik yönelimi arasında mı kurulmalıydı?

Başka sorularla zenginleştirilebilecek olan bu araştırma konusuyla ilgili olarak, Tocqueville’in benimsediği açıklama çerçevesi, insan iradesinden bağımsız nesnel öğeler kadar halkın dünyayı algılama süreçleriyle ilişkili öznel etkenlerin de dikkate alınmasını öneriyordu. Buna göre, devrim öncesinde kitlelerin sosyo-psikolojik konumlanmasındaki en önemli değişiklik, yaşam tarzına ilişkin algılama biçimlerinde ortaya çıkmıştı. İçinde buldukları yoksulluk koşulları hangi düzeyde olursa olsun, verili yaşam tarzının asla değiştirilemez olduğunu düşündükleri sürece, insanların siyasal iktidara

karşı savaşım başlatmaları söz konusu olmuyordu.⁵ Buna karşılık, yaşam koşullarını değiştirmeye yönelik kısmi düzeltimler bir kez başlatıldı mı, yeni bir yaşam tarzının olanaklı olduğu düşüncesi de yaygınlık kazanıyordu. Bu düşüncenin tetiklemeyle, kitlelerin algılama tarzında köktenci değişiklikler oluşmaya başladığında, devrimci istemlerin açığa çıkması için öznel koşullar da olgunlaşma sürecine giriyordu. Tocqueville, bu durumu anlatmak üzere, uzun süreli bir baskı rejimini reforme etmeye yönelik girişimlerle birlikte, insanların yeni düzene dair beklentilerinin de yükseleceğine işaret eder: “Kaçınılmazmış gibi sabırla katlanılan kötülük, ondan kurtulma fikri tasarlandığı anda tahammül edilmez görünür” (2004: 270; 1955: 177).

Tocqueville’in çözümlemesinin odağında, devrim öncesindeki maddi gelişme düzeyi ile bireylerin beklentileri arasındaki uyumsuzluğa yönelik saptamanın yer aldığı açıktır. Eski Rejim’deki bu açıklama girişimi, Tocqueville’in kuramsal alanda yaptığı katkılardan biri olarak, daha sonraki devrim çözümlenmeleri üzerinde etkili olacaktır: Devrimlerin nedenselliğini açıklığa kavuşturmak amacıyla geliştirilen “yükselen beklentiler” ve “görelî yoksunluk” yaklaşımları bu bağlamda düşünülmelidir (ayrıca bkz. Hadari, 1989: 38-39; Conteh-Morgan, 2004: 75).

Sonuç Yerine

Tocqueville’in Eski Rejim’deki etik-politik kaygısı asıl olarak Fransız toplumsal formasyonunun yeniden yapılandırılmasına yönelik olduğu için, tarihsel çözümlemenin –Poggi’nin de (1972: 64) doğru bir biçimde saptadığı gibi– salt ex post facto bir sunuma dayanmadığı açıkça görülebilir. Amerika’da Demokrasi’den Eski Rejim’e aktarılan kuramsal gelenek, aristokratik toplumdaki demokratik topluma geçiş sürecinin Fransız siyasal sistemindeki özgül yansımalarının araştırılmasında işlevselleştirilecek olan analitik araçları sağlamıştır. Belirli bir uğraktaki organik krizin kapsamlı çözümlemesi, ancak, dünya-tarihsel ölçekteki gelişmeleri kuşatabilecek genellikteki bir kuramsal modelle olanaklıydı.

Eski Rejim, tarihsel dönüşüm sürecine ya da siyasal yapıların gelişim dinamiklerine ilişkin bir kuramsal yapıt olmamakla birlikte, Tocqueville’in siyaset kuramı alanındaki konumunun değerlendirilmesi bakımından dikkat çekici bir çalışma olma özelliğini koruyor.

⁵ Tocqueville, Fransız Devrimi’nin gerçekleşmesine yol açan nedenleri araştırırken, yaşam koşullarının “kötüden daha kötüye” doğru tedrici bir gelişme göstermesini zorunlu etken olarak değerlendirmez. Ona göre, devrimler her durumda koşulların daha fazla kötüleşmeye başladığı sırada gerçekleşmiyordu; hattâ, devrimin sona erdiği eski rejim, “neredeyse her zaman” yenisinden daha iyi olabiliyordu (1955: 176; 2004: 269).

Kaynakça

- ARON, R.(1968) *Main Currents in Sociological Thought*, vol.1,çev. Richard Howard ve Helen Weaver, New York: Anchor Books.
- CONTEH-MORGAN, E.(2004) *Collective Political Violence: An Introduction to the Theories and Cases of Violent Conflicts*, New York ve Londra: Routledge.
- CRAIUTU, A. (1999) "Tocqueville and the Political Thought of the French Doctrinaires (Guzot, Royer-Collard, Rémusat)," *History of Political Thought*, 20 (3): 456-93.
- GRAMSCI, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, der. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, Londra: Lawrence and Wishart.
- HADARI, S. A. (1989) *Theory in Practice: Tocqueville's New Science of Politics*, Stanford, California: Stanford University Press.
- LIVELY, J. (1965) *The Social and Political Thought of Alexis de Tocqueville*, Oxford: Clarendon Press.
- MARINI, J. (1991) "Centralized Administration and the 'New Despotism'," ed. Ken Masugi, *Interpreting Tocqueville's Democracy in America*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.: 255-86.
- POGGI, G. (1972) *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx, and Durkheim*, Oxford: Oxford University Press.
- SIEDENTOP, L. (1994) *Tocqueville*, Oxford: Oxford University Press.
- TOCQUEVILLE, A. de (1948) *Democracy in America*, vol. 1, çev. Henry Reeve, New York: Alfred A. Knopf.
- TOCQUEVILLE, A. de (1953) *Democracy in America*, vol. 2, çev. Henry Reeve, New York: Alfred A. Knopf.
- TOCQUEVILLE, A. de (1955) *The Old Régime and the French Revolution*, çev. Stuart Gilbert, New York: Doubleday Anchor Books.
- TOCQUEVILLE, A. de (2004), *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, 2. baskı, Ankara: İmge.
- VINCENT, S.(2000) "The Old Regime and the Revolution," *The European Legacy*, 5 (1): 113-115.